

Секцыя 2

АСПЕКТЫ МОЎНЫХ ДАСЛЕДАВАННЯЎ (семантыка, словаўтварэнне, граматыка, прагматыка, мова мастацкай літаратуры)

Аляксандр Барковіч (Мінск, Беларусь)

Юлія Казбяровіч (Мінск, Беларусь)

КОРПУСНЫЯ МАГЧЫМАСЦІ ДАСЛЕДАВАННЯ ДЗЕЕПРЫМЕТНІКАЎ НА МАТЭРЫЯЛЕ АПОВЕСЦІ ЯКУБА КОЛАСА «У ПАЛЕСКАЙ ГЛУШЫ»

Мова мастацкіх твораў прадстаўляе выдатны матэрыял не толькі для літаратурных, але і для лінгвістычных даследаванняў. Бяспрэчная прыналежнасць мовы мастацкіх твораў да моўнага ўзусу, тым больш, калі маецца на ўвазе мова класікаў беларускай літаратуры. Проза Якуба Коласа ўяўляе сабой узорную плынь беларускай літаратурнай мовы, крыніцу і лютэрака фарміравання слоўнікавага складу мовы.

З'яўленне новых метадаў даследавання мовы, новых падыходаў ў лінгвістыцы апошнім часам асацыіруецца, галоўным чынам, з корпуснай лінгвістыкай. Лінгвістычны корпус – не толькі звышдакладны інструмент, але і рэпрэзентатыўны матэрыял. У мінулым годзе беларускамоўны Інтэрнэт урэшце, хоць і са значным спазненнем, намаганнямі беларускіх і рускіх навукоўцаў прадставіў адкрыты доступ да такіх корпусных рэсурсаў, як «Corpus Albaruthenicum» і Паралельны беларуска-рускі корпус ў складзе «НКРЯ» («Национальный корпус русского языка») [1; 2].

Калі першы з узгаданых корпусаў мае дачыненне да мовы навуковага стыля, то ў складзе «НКРЯ» прадстаўлены больш двух мільёнаў словаўжыванняў у выглядзе шэрагу твораў беларускай мастацкай літаратуры і некалькіх перакладаў на беларускую мову. Наяўнасць у корпусе аповесці Якуба Коласа «У палескай глушы» дазваляе ўключыць згаданы тэкст у электронным выглядзе ў сферу вывучэння мовы ў кантэксце выкладчыцкай працы і аналізу асаблівасцей перакладу.

Напрыклад, цікавым у прыкладным аспекце можа быць вывучэнне з прыцягненнем корпусных магчымасцей, у першую чаргу, з

выкарыстаннем канкардансаў, асаблівасцей перакладу дзеепрыметнікаў з беларускай мовы на рускую і наадварот.

Агульнавядомыя рысы ўжывальнасці дзеепрыметнікаў знаходзяць пацверджанне, у тым ліку, на корпусным матэрыяле. Цяперашні час незалежнага стану дзеепрыметнікаў распаўсюджаны абмежавана. «Стрымліваючым фактарам, у прыватнасці, для форм назоўнага склону адзіночнага ліку мужчынскага роду з'яўляецца аманімія з дзеепрыслоўямі» [3, 213]. Гэта ўскладняе правільнае ўспрыняцце выказвання: «*Паставіўшы ўсё гэта ў звязак з тым фактам, што ён прыйшоў іменна сюды, не маючы гэтага ў мыслях, Лабановіч здзівіўся і зацікавіўся.* [Якуб Колас. У палескай глушы]» (Тут і далей прыклады ўзяты з «НКРЯ»). Нават калі непажаданая аманімія адсутнічае, дзеепрыметнікі на *-учы (-ючы), -ачы (-ячы)* ужываюцца рэдка. Пераважная сфера іх ужывання – навуковы, публіцыстычны і дзелавы стыль. Дзеепрыметнікі цяперашняга часу залежнага стану ўжываюцца нерэгулярна. Дзеепрыметнікі залежнага і незалежнага стану цяперашняга часу прадстаўлены ў сучаснай мове толькі поўнымі формамі цяперашняга часу. Зваротныя формы дзеепрыметнікаў не характэрныя беларускай мове.

Матэрыялы корпуса дазваляюць прааналізаваць спецыфіку пераклада з беларускай мовы на рускую і выявіць асноўныя тэндэнцыі ва ўжыванні тых ці іншых формаў. Аб'ём паралельнага руска-беларускага корпуса на аснове аповесці Якуба Коласа «У палескай глушы» складае 3920 сказаў і 46173 словаўжыванняў. Па дадзеных канкардансера знаходзіцца 420 «уваходжанняў» дзеепрыметнікаў. Дакладная лічба беларускіх дзеепрыметнікаў будзе значна меншай па прычыне дзвюхмоўнасці корпуса і асаблівасцей перакладу дзеяслоўных форм.

Алгарытм прадстаўлення прыкладаў у корпусе наступны:

«Мільёны і болей гадоў жыве гэта вера, пачаткі яе **загублены** ў цёмным віры прошласці, і да гэтага часу людскі розум не ве патрапіў вызваліцца з аблады гэтага чмучэння...» [Якуб Колас. У палескай глушы (1921–1922)] [омонимия не снята]

Миллионы и более лет живет эта вера, зачатки ее **затеряны** в темном омуте прошлого, и до сих пор человеческий разум не **ги** сумел освободиться из-под власти этого дурмана». [Якуб Колас. В полесской глуши] [омонимия не снята]

Пераклад з рускай на беларускую мову выклікае пэўныя перакладчыцкія цяжкасці. Ёсць, як можна бачыць на корпусным матэрыяле, некалькі спосабаў іх пераадолення.

1. Замест беларускага дзеепрыметніка ўводзіцца даданы сказ на рускай мове: *Но улыбки своей он не утратил и в этом печальном случае, и был **смеющеюся** Маргаритой допущен к руке.* [М.А. Булгаков. Мастер и Маргарита (ч. 2)] – *Але ўсмешку сваю збярог нават у гэтых сумных абставінах і быў Маргарытаю, **якая шчыра смялася**, дапушчаны да рукі.* [Міхаіл Булгакаў. Майстар і Маргарыта (ч. 2)]
2. Замест дзеепрыметніка выкарыстоўваецца назоўнік: *Когда Маргарита стала на дно этого бассейна, Гелла и **помогающая** ей Наташа окатили Маргариту какой-то горячей, густой и красной жидкостью.* [М.А. Булгаков. Мастер и Маргарита (ч. 2)] – *Калі Маргарыта стала на дно гэтага басейна, Гела з **дапамагаю** Наташы абліла яе нейкаю гарачаю, густою і чырвонаю вадкасцю.* [Міхаіл Булгакаў. Майстар і Маргарыта (ч. 2)]
3. Дзеепрыметнік можа замяняцца прыметнікам: *Оглянувшись, Маргарита увидела, что из мраморной стены бьет **шипящее** вино и стекает в ледяной бассейн.* [М.А. Булгаков. Мастер и Маргарита (ч. 2)] – *Маргарыта азірнула і ўгледзела, што з мармуровай сцяны ззаду ў яе фантанам струменіць **шыпуе** віно і сцякае ў ледзяны басейн.* [Міхаіл Булгакаў. Майстар і Маргарыта (ч. 2)]
4. Дзеепрыметнік замяняецца дзеясловам: *На тридцатилетнюю Маргариту из зеркала глядела от природы кудрявая черноволосая женщина лет двадцати, безудержно **хохочущая, скалящая** зубы.* [М.А. Булгаков. Мастер и Маргарита (ч. 2)] – *На трыццацігадовую Маргарыту з люстра глядзела ад прыроды кучаравая чорнавалосая жанчына гадоў дваццаці, нястрымна **рагатала, скаліла** зубы.* [Міхаіл Булгакаў. Майстар і Маргарыта (ч. 2)]
5. Замест дзеепрыметніка выкарыстоўваецца прыдатак: ***Светящиеся** гнилушки висели на ивовых прутиках перед музыкантами, освещая ноты, на лягушачьих мордах играл мятущийся свет от костра.* [М.А. Булгаков. Мастер и Маргарита (ч. 2)] – *Гнілушкі-**светлячкі** віселі на вербавых галінках перад музыкантамі, асвятлялі ноты, на жабіных мордах гулялі водсветы ад вогнішча.* [Міхаіл Булгакаў. Майстар і Маргарыта (ч. 2)]
6. Дзеяслоўная форма ўвогуле не ўжываецца ў перакладзе на рускую мову: *Откинувшись на удобную, мягкую спинку кресла в троллейбусе, Маргарита Николаевна ехала по Арбату и то думала о своем, то прислушивалась к тому, о чем шепчутся двое граждан, **сидящие** впереди нее.* [М.А. Булгаков. Мастер и Маргарита (ч. 2)] – *Маргарыта Мікалаеўна ехала па Арбаце,*

адкінуўшыся да мяккае зручнае спінкі ў тралейбусе, і то думала пра сваё, то прыслухоўвалася да таго, пра што шапталіся двое грамадзян наперадзе. [Міхаіл Булгакаў. Майстар і Маргарыта (ч. 2)]

«Наяўнасць у дзеепрыметніках рада граматычных катэгорый, уласцівых прыметнікам, прадвызначае магчымасць ад'ектывацыі дзеепрыметнікаў у прыметнікі» [3, 218]. Гэта адбываецца, у прыватнасці, у выпадку метафарычнага ўжывання дзеепрыметніка. Пры пераходзе у прыметнік дзеепрыметнік абазначае пастаянную прыкмету, страчвае катэгорыю часу і здольнасць кіраваць назоўнікам, з лёгкасцю замяняецца сінанімічнымі прыметнікамі:

*Бо прырода – найцікавейшая кніга, якая **разгорнута** прад вачамі кожнага з нас.* [Якуб Колас. У палескай глушы]

*На стале гарэла лямпа пад светлым абажурам і ляжала **разгорнутая** кніга, якую чытаў настаўнік.* [Якуб Колас. У палескай глушы]

Канчатковы вынік ад'ектывацыі – утварэнне амонімаў: **разгорнута (-я) прад вачамі – разгорнутая кніга.**

У рускай мове дзеепрыметнікі ўжываюцца больш рэгулярна. Такая формы дзеясловаў уласцівая мове мастацкай літаратуры. Таму пры перакладзе з беларускай мовы на рускую назіраецца іншая тыповая сітуацыя: замест выкарыстаных у арыгінале дзеясловаў, даданых сказаў, прыметнікаў у рускамоўным перакладзе актыўна ўжываюцца дзеепрыметнікі і дзеепрыметныя звароты.

А настаўнік, яшчэ зусім малады хлопец, які нядаўна прыехаў у першую сваю школу ў глухой палескай вёсцы, ледзь-ледзь усміхнуўся сам сабе, пэўны ў тым, што старая няіменна раскажа пра здарэнне з нячыстай сілай. [Якуб Колас. У палескай глушы] – *А учитель, еще совсем молодой человек, недавно приехавший в свою первую школу, еле заметно усмехнулся про себя, уверенный, что бабка обязательно расскажет про какой-нибудь случай с нечистой силой.* [Якуб Колас. В полесской глуши]

Дзеепрыметнікі з беларускай мовы на рускую перакладаюцца без асаблівых цяжкасцей, што можна праілюстраваць шматлікімі прыкладамі.

*Неба, **абложанае** нізкімі хмарамі, здавалася, усё цяжэй навісала над аголенай зямлёй.* [Якуб Колас. У палескай глушы] – **Обложненное** белесыми тучами небо, казалось, ниже нависло над землей, и пушистые снежинки спокойно падали на неподвижные деревья, на дорогу. [Якуб Колас. В полесской глуши]

Цяпер ён заўважыў, што гэта была высокая, стройная дзяўчына, вельмі добра, нават з густам адзетая. [Якуб Колас. У палескай глушы] – *Теперь он заметил, что это была высокая, стройная девушка, очень хорошо, даже со вкусом одетая.* [Якуб Колас. В полесской глуши]

Іншымі часцінамі мовы беларускія дзеепрыметнікі пры перакладзе на рускую мову замяняюцца толькі з нагоды адпаведнай мастацкай вартасці пераклада.

Старожка пазірала яму ў вочы, моцна здзіўленая, а Лабановіч, прыдаўшы важны выраз твару, сказаў: [Якуб Колас. У палескай глушы] – *Старожиха изумленно смотрела ему в глаза, а Лобанович, придав важное выражение своему лицу, сказал:* [Якуб Колас. В полесской глуши]

На аснове праведзенага даследавання можна зрабіць наступныя, падмацаваныя корпуснымі дадзенымі, вывады. Колькасць дзеепрыметнікаў у рускамоўным перакладзе істотна перавышае выкарыстанне тых жа форм у арыгінальным беларускім тэксе. Пры перакладзе з рускай на беларускую мову ў асноўным рэалізуецца прынцып адэкватнай замены адпаведнымі дзеяслоўнымі формамі.

Літаратура:

1. Национальный корпус русского языка [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: www.ruscorpora.ru. – Час доступу: 08.10.2012.
2. Corpus Albaruthenicum [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <http://grid.bntu.by/corpus>. – Час доступу: 08.10.2012.
3. Шуба, П.П. Сучасная беларуская мова: Марфаналогія. Марфалогія: [Вучэб. дапаможнік для філал. фак. ун-таў]/ П.П.Шуба. – Мінск: Універсітэцкае, 1987. – 334 с.

